

PERSPECTIVE ISTORIOGRAFICE DESPRE URBANISMUL ȘI ARHITECTURA ORAȘULUI BOTOȘANI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Dănuț HUȚU*

Cuvinte cheie: arhitectură, urbanism, comerț, evoluție, comunitate evreiască

Keywords: architecture, town planning, trade, evolution, Jewish community

Botoșanii – centru străvechi al Moldovei, atestat prin cercetările arheologice încă din secolul al XIV-lea și certificat documentar, ca târg, la 1439¹, a avut pe parcursul perioadei Evului Mediu și în epoca modernă un statut de centru comercial de tranzit și meșteșugăresc important, aflat printre târgurile de frunte ale Moldovei². Importanța sa comercială se datorează situării pe axul a două importante rute comerciale medievale cu caracter internațional: de la Marea Baltică, prin Polonia, venind prin Cernăuți sau Hotin spre Iași ori Bacău, către Dunăre și Mare, traversând Moldova de la nord la sud; iar al doilea: cel care venea din centrul Europei, prin Transilvania, pe la Vatra Dornei și Suceava și continua, fie în jos, spre Marea Neagră, ori prin Ștefănești, peste Prut, către Rusia sau ținuturile tătarăști din nordul Mării Negre. Cu unele fluctuații sau modificări, importanța acestor două căi s-a menținut de-a lungul secolelor, până la sfârșitul secolului trecut când, prin rețeaua de căi ferate ajunge în această zonă a țării pe cursurile râurilor importante și nu pe cornișele dealurilor, ca vechile drumuri. Linia ferată realizată în 1871 ce face legătura cu Transilvania și Bucovina de nord, urmează cursul Siretului și Sucevei și ajunge prin urmare, și la Botoșani.

Arhitectura unui oraș exprimă voluntar sau involuntar – structura socială și etnică a comunității respective, reflectând rolul și importanța fiecărei entități funcționale în activitatea meșteșugărească și comercială care reprezintă funcția de căpătâi a orașelor în epoca construcției naționale din România³.

* Școala de Studii Avansate a Academiei Române.

¹ Gorovei 1926, 47.

² Chirica, Șadurschi 1976, 53; Șovan 2013, 64.

³ Greceanu 2009, 91.

Amintit în 1579 drept unul din cele mai vechi târguri din Moldova, Botoșaniul a constituit, până în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, unul dintre centrele principale de comerț ale Moldovei, cu o populație românească în majoritate absolută (fapt demonstrat și de cele zece biserici ridicate de către breslele românești, pe lângă cele două biserici domnești din piețele târgului). Până la începutul secolului al XIX-lea, celelalte comunități etnice au fost reduse numeric și au avut câte un singur lăcaș de cult, cu excepția celei armene, care și-a ridicat o a doua biserică de zid în 1795 și anume Biserica Sf. Treime⁴.

Caracterul multiethnic al Botoșanilor, specific tuturor orașelor comerciale din Europa, s-a reflectat cu precădere în arhitectura de cult, în timp ce construcțiile civile, indiferent de naționalitate, au purtat constant amprenta arhitecturii românești tradiționale, chiar și în cazul unei orientări voite către curentele de inspirație apuseană. Abia după 1860, apariția capitalului bancar și concentrarea terenurilor agricole ale județului în mâinile unei minorități urbane cosmopolite au condus la o ruptură cu spiritul vechii arhitecturii românești, manifestată doar în cadrul unui grup restrâns de reședințe fastuoase, inspirate ca program și stil din arhitectura contemporană a Europei apusene și centrale⁵.

Din secolul al XIV-lea și până în secolul al XIX-lea, orașul Botoșani a cunoscut schimbări semnificative în componența sa socială, influențate atât de factori economici, cât și etnici. Între secolele al XIV-lea și al XVII-lea, orașul a prosperat ca un centru plin de viață pentru comerțul intern și de tranzit, cu o creștere notabilă a dezvoltării meșteșugurilor, în special în secolul al XVI-lea.

Țesătura socială a orașului era compusă în primul rând din negustori și meșteșugari români, care formau o majoritate unită, alături de o comunitate prosperă de negustori armeni. În secolul al XVIII-lea și spre mijlocul secolului al XIX-lea a avut loc o expansiune extraordinară a comerțului de tranzit, facilitată de legătura cu Galațiul. Această legătură, alături de condiții favorabile de producție și schimb, a dus la diversificarea și potențarea economică a breslelor și meșteșugurilor românești. Ulterior, au apărut și bresle de evrei și lipoveni. Structura socială a suferit transformări pe măsură ce un număr considerabil de boieri⁶ s-a stabilit în oraș și s-au angajat fie în administrație, fie s-au implicat îndeosebi în negoțul cu cereale.

În plus, a apărut un nou grup social înstărit, format din negustori români, armeni, greci și germani. În perioada 1850-1860, a avut loc un aflux semnificativ de aproximativ 10.000 de imigranți evrei din Galiția și Rusia, ceea ce a dus la o creștere notabilă a numărului de meșteșugari și comercianți evrei. Această schimbare demografică a

⁴ Crușu 1932, 9.

⁵ Greceanu 2009, 45.

⁶ Negruți 1997, 59.

stimulat inițiativa privată locală și a făcut ca românii cu o oarecare stare materială să investească în producția de cereale la scară largă, în timp ce foștii meșteșugari și comercianți autohtoni au revenit la activitățile agricole la o scară mai mică.

Între anii 1869-1871, are loc construcția căilor ferate care racordau orașul Botoșani prin linia ferată Verești-Botoșani și s-a extins linia Lemberg-Cernăuți-Suceava, ceea ce a facilitat transportul de mărfuri.

În anul 1888 este dată în exploatare o nouă linie ferată de la Dorohoi la Botoșani. Anul următor, în 1889, este votată de către Parlament legea pentru construirea liniei de cale ferată Dorohoi-Iași. Construcția sa a fost realizată în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, fiind dată în circulație în anii 1895 și 1896. Această cale ferată, situată pe valea Jijiei, a redirecționat regiunea de est a județului Botoșani spre Iași. În consecință, influența economică a Botoșaniului s-a fragmentat, implicând o contracție a hinterlandului și o scădere a semnificației târgului ca importanță economică⁷. Sectorul industrial s-a concentrat, în primul rând, pe producția de alimente, aliniindu-se cu producția agricolă a moșiilor. În consecință, în comunitatea evreiască a apărut o aristocrație financiară, formată din bancheri, proprietari și comercianți importanți care se ocupau cu circulația mărfurilor: cereale, vite, făină și lână, printre altele.

La începutul secolului al XIX-lea, arhitectura civilă din Botoșani era axată în primul rând pe două zone distincte: piața, care a servit ca centru de distribuție și vânzări, și cartierele rezidențiale dezvoltate în jurul bisericilor, organizate pe criterii de bresle sau etnice. Aceste zone au prezentat unele nuanțe sociale, dar nu au creat contraste semnificative din cauza absenței diviziunilor etnice. Inițial, instituțiile publice erau găzduite în clădiri de locuit (cum ar fi primăria din casa nobilului Ianachi Codrescu) sau în clădiri cu destinație mixtă din zona pieței (cum ar fi teatrul găzduit în casele Cristea). Abia spre sfârșitul secolului au fost ridicate construcții noi, proiectate special pentru a servi drept sediu unor instituții publice.

Orașul Botoșani este recunoscut pentru semnificația arhitecturală remarcabilă a centrului său actual, cunoscut astăzi drept Ansamblu Urban al Pieții 1 Decembrie, de altfel clasat în Lista Monumentelor Istorice, fostă Piața Târgului, precum și a tronsonului corespunzător Căii Naționale⁸. Aici sunt reprezentate mai multe stiluri arhitecturale de la cel medieval, romantic, eclecticism de școală franceză sau de factură populară⁹. Cu toate acestea, nu doar centrul actual are semnificație arhitecturală; întreaga zonă care cuprinde fostul târg medieval, integrat în cadrul principalelor căi de tranzit, conține exemple valoroase ale zonei de târg.

⁷ Tufescu 1938, 515.

⁸ Repertoriul 2020, 45.

⁹ Greceanu 2009, 109-111.

Zona de târg, conform expresiei Eugeniei Greceanu, este centrată în jurul ideii de a realiza magazine, depozite, ateliere și spații de locuit într-o singură clădire și variază în funcție de situația financiară a proprietarilor și de importanța fiecărei secțiuni a centrului comercial¹⁰.

După construcția căii ferate Dorohoi-Iași din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și prin poziția marginală a Botoșaniului în rețeaua feroviară internă¹¹, avântul economic a fost încetinit, fapt care a contribuit la o concentrare a activității comerciale în centrul actual și la abandonarea anumitor segmente din vechile zone comerciale. Ca urmare, aspectul continuu inițial al fațadelor a fost fragmentat, dar s-au păstrat grupuri izolate de dughene (tarabele tradiționale din piață), oferind perspective valoroase asupra limitelor trecute ale târgului.

Pe baza informațiilor din documentele istorice completate cu datele furnizate de ridicări topografice recente, s-a formulat o ipoteză de lucru privind evoluția târgului. Această ipoteză este provizorie și va fi modificată în funcție de datele provenite din cercetările arheologice ulterioare.

Conform acestei ipoteze formulate de Eugenia Greceanu, etapa I a dezvoltării târgului s-a petrecut între secolele XIV-XVII¹². În acest timp, nucleul Pieței Vechi a fost situat în limitele Căii Naționale, străzii Dobrogeanu-Gherea, străzii Dragoș Vodă, și un tronson din drumul Ștefăneștilor care nu mai există. Piața era adiacentă Bisericii Sf. Gheorghe, la care se adăuga un Târg exterior cunoscut sub numele de „Târgul de vite” unde se află astăzi Parcul Tineretului¹³.

În timpul celei de-a doua etape, care s-a întins de la sfârșitul secolului al XVII-lea până în 1850, declinul Ștefăneștiului a avut ca rezultat deteriorarea expansiunii pieței în această direcție. Treptat, această zonă s-a transformat într-o zonă rezidențială, deși această transformare nu era încă finalizată până în 1790, așa cum indica planul Otzellowitz¹⁴. Deplasarea accentului către comerțul de tranzit pe linia Galați-Botoșani a avut un impact semnificativ asupra dezvoltării Noului Târg, situat la nord de Calea Națională. Această expansiune a cuprins și târgul de vite, care crește treptat de la sfârșitul secolului al XVII-lea. În această perioadă a apărut a doua piață din cadrul târgului, cunoscută acum drept Piața 1 decembrie 1918. Înregistrările istorice din jurul anului 1740 menționează existența a patru piețe în Botoșani, „două de lături largului și două în târgu”¹⁵. Înființarea noii piețe a avut loc în 1780, determinată de conducătorii orașului

¹⁰ Greceanu 2009, 45.

¹¹ Popescu 2014, 92.

¹² Greceanu 2009, 60.

¹³ Greceanu 2009, 46.

¹⁴ Tufescu 1938, 488.

¹⁵ Gorovei 1926, 260.

care și-au dat seama că târgul, care exista încă din cele mai vechi timpuri, devenise prea mic și trebuia extins.

În prima parte a secolului al XIX-lea, creșterea populației și progresul economic continuu au dus la dezvoltarea dughenelor pe drumurile secundare ale Târgului vechi (inclusiv străzile Elena Rareș, Independenței, Miorița, Bălcescu). Aceste străzi au fost proiectate inițial pentru a facilita aprovizionarea dughenelor din curte, care au fost poziționate strategic de-a lungul rutelor comerciale.

A III-a etapă, care s-a întins între 1850 și 1860, populația a cunoscut o creștere semnificativă din cauza imigrației populației evreiești, având ca rezultat construirea rapidă a unor parcele de dimensiuni reduse cunoscute sub numele de dughene în Târgul nou. Aceste noi parcele se deosebeau de cele mai vechi prin dimensiunile lor limitate, atât ca lățime, cât și ca adâncime. În plus, în această etapă, prelungirea estică de-a lungul șoselei Ștefănești s-a deteriorat complet: centrul orașului s-a deplasat spre vest, artera comercială a fost abandonată odată cu înființarea cimitirului „Eternitatea” în 1881, iar străzi precum Dobrogeanu-Gherea, Dragoș Vodă, Călugăreni au fost transformate în zone rezidențiale. În aceste cartiere s-ar putea găsi un amestec de stiluri arhitecturale, cu persoane bogate locuind în case eclectice, în timp ce arhitectura populară tradițională a caracterizat majoritatea locuințelor din vechile cartiere ale pieței.

Spre sfârșitul secolului a avut loc un eveniment semnificativ care a dus la integrarea arhitecturală a Pieței 1 decembrie 1918 și a tronsonului din Calea Națională cuprins între străzile Pictor Grigorescu și Peneș Curcanul. Este vorba de marele incendiu din iunie 1887 a cărui descriere exagerată a dat naștere opiniei eronate că tot acel centru este o refacere târzie, de după 1890. Probabil că acest incendiu a înlăturat ultimele „dughene din paianturi” – consemnate în Planul Kugler¹⁶ – și a impus refaceri însemnate ale nivelelor superioare. Cu această ocazie, fronturile clădirilor din zona amintită au fost unificate printr-o arhitectură cu pronunțat caracter occidental, care reprezintă aportul principal al comunității evreiești din Botoșani la îmbogățirea valorilor arhitecturale ale orașului, întrucât în 1887 porțiunea respectivă a centrului comercial se afla în proprietatea marilor negustori și bancheri evrei. Trebuie însă precizat că arhitectura occidentală a fațadelor constituie doar un frumos decor al străzii, întrucât clădirile înglobează nucleele anterioare, iar curțile prezintă structura clasică a caselor de târgoveți, cu galerii pe stâlpi de lemn, balcoane și geamlăcuri susținute pe console de lemn profilate, elemente întâlnite în toate zonele centrului comercial al vechilor orașe din țara noastră¹⁷.

Evoluția urbanistică a orașului a fost surprinsă prin planurile topografice întocmite începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea și mai ales cele întocmite în secolul

¹⁶ Plan topografic întocmit de către ing. Kugler (Figura 1).

¹⁷ Petrescu 1969, 295.

al XIX-lea. Conform unor cercetări recente a surselor cartografice referitoare la orașul Botoșani, din secolele XVIII–XIX, primele planuri în care este reprezentat acest important centru urban din nordul Moldovei datează din 1788¹⁸. Planul a fost întocmit cu prilejul războaielor austro-ruso-turce dintre anii 1787-1792 și mai precis în lupta de la Botoșani dintre austrieci și turci din data de 22 martie 1788¹⁹. Autorul planului care avea un scop militar era un ofițer topograf austriac, maiorul inginer Joseph Froon von Kirchrath²⁰. Conform planului Froon, orașul Botoșani era structurat în două zone comerciale importante, Târgul Vechi (sau Târgul de Sus) și Târgul Nou (care includea și Târgul Vitelor sau Târgul de Jos), despărțite de drumul Dorohoi-Ștefănești. Planul ilustrează clar extinderi tentaculare de locuire de-a lungul drumurilor spre Popăuți/Dorohoi și Curtești/ Roman. Gospodăriile sunt marcate și de-a lungul drumurilor spre Răchiți/ Hotin, Stăuceni/ Ștefănești și Tulbureni/ Iași, însă dinamica extinderii urbane nu mai este preponderent liniară, de-a lungul fronturilor acestor drumuri, ci se observă și o compactare în adâncime a proprietăților, prin formarea unor străzi și șiruri de case paralele sau prin ocuparea locurilor goale dintre drumurile respective. Trama stradală este neregulată, cu multe locuri virane, cu o parcelare în general rarefiată, un proces de compactare fiind vizibil în Târgul Vechi, în vecinătatea bisericii Uspenia. Parcelele sunt mari, cu curți și grădini generoase, cu vii și livezi la marginea orașului, aspecte evidențiate parțial și în „harta Otzellowitz” și confirmate ulterior de planul rusesc din 1830²¹. Planul din 1788, realizat în grabă și fără măsurători, nu este precis și, ca atare, stabilirea unor corespondențe topografice cu alte surse cartografice trebuie făcută prin ajustare comparativă. O distorsiune majoră a planului se observă în orientarea celor două axe care au determinat direcțiile de extindere ale Târgului Vechi (sau Târgul de Sus) și Târgului Nou (sau Târgul de Jos) și configurarea rețelei stradale principale, axe generate de traseele vechilor drumuri medievale care au tranzitat orașul, respectiv Dorohoi Ștefănești și Iași (via Stăuceni, orientat NV-SE) și Hotin - Roman (orientat NE-SV). În mod real, aceste axe sunt relativ perpendiculare, formând o cruce sau un X, însă, în planul din 1788, doar axa Dorohoi Ștefănești își păstrează orientarea corectă și un traseu cât de cât rectiliniu, pe când brațul dintre biserica Uspenia și râul Sitna al axei Hotin/ Roman este orientat direct spre est, direcția corectă fiind, de fapt, spre nord-est. Din această cauză, parcelarea din centrul orașului, având ca repere biserica Uspenia și piața din apropierea acesteia, prezintă distorsiuni și decalaje, iar axul longitudinal al pieței și strada care o delimitează la nord sunt orientate direct spre Târgul Vitelor (nemarkat în planul original). În realitate, după cum reiese și din alte planuri istorice ale

¹⁸ Rădvan 2022, 258-261.

¹⁹ Iacob 2023, 244.

²⁰ Iacob 2023, 243.

²¹ Iacob 2023, 243.

orașului, rețeaua stradală se desfășoară în evantai în partea de nord-est, în aria de joncțiune a Târgului Vechi cu Târgul Nou, iar ulița care delimita la nord piața (ulița Sfântul Ilie, în prezent strada Independenței) avea un traseu curbat, nu rectiliniu. Cum Târgul Vechi s-a dezvoltat de-a lungul drumului care tranzita orașul pe direcțiile Hotin/Dorohoi Ștefănești, este posibil ca și piața de lângă biserica Uspenia să fi fost, de fapt, orientată longitudinal pe aceeași direcție. Ca atare, amplasamentul ei era, probabil, în aria delimitată de actualele străzi Săveni (fostă Roșiorilor), Independenței (fostă Sfântul Ilie), Ion Pilat (fostă Sfântul Spiridon) și 1 Decembrie 1918 (fostă Calea Națională). În aceeași perioadă, o echipă de topografi coordonată de Hora von Otzellowitz a întocmit planul celor cinci județe ale Moldovei (1788-1790), Botoșanii fiind reprezentați aici într-o manieră simplificată celei din planul luptei de la 1788²².

De o mare însemnătate pentru cunoașterea evoluției urbane a Botoșaniului în secolul al XIX-lea este un izvor cartografic descoperit recent și anume o hartă orașului Botoșani din anul 1830, contribuție datorată cercetătorului și profesorului Laurențiu Rădvan care a valorificat documente cartografice descoperite de către Mihai-Anatolie Ciobanu²³.

La Arhiva Militar-Istorică din Moscova au fost identificate recent, în fondul nr. 438, trei planuri ale orașului Botoșani, cel mai valoros fiind documentul nr. 423 care poartă titlul „Planul orașului Botoșani”²⁴. Planul datează din luna august a anului 1830 fiind întocmit de un ofițer topograf rus Kuznețov, din perioada ocupației ruse a Botoșaniului dintre anii 1828 și 1834²⁵. Planul este color, realizat după tehnica Lehmann, de reprezentare grafică prin hașuri. Este poziționat corect geografic, cu nordul în partea de sus, și are dimensiunile de 33 cm×54 cm. Scara este de 200 de stânjeni la un țol englezesc, adică 1:16.800²⁶. Pentru realizarea sa au fost folosite culorile pentru a reprezenta diferite tipuri de construcții și spații: roz/ roșu pentru construcțiile din piatră, maro închis pentru cele din lemn, maro deschis pentru curți, crem pentru străzi și spații deschise, verde pentru spații verzi, grădini, livezi și vii. Planul include o legendă bogată, care cuprinde bisericile, principalele străzi, mahalalele, piețele și clădirile mai importante din oraș.

Acest important document cartografic confirmă statul de oraș important din punct de vedere demografic care cuprindea 4.024 de curți, ceea ce face din Botoșani al doilea oraș ca mărime din Moldova, după Iași care avea un număr de 5509 case.

Din plan se poate observa că orașul era destul de verde, o caracteristică specifică orașelor moldovenești până spre 1900.

²² Rădvan 2022, 259.

²³ Rădvan 2022, 255-277

²⁴ Rădvan 2022, 261.

²⁵ Rădvan 2022, 261.

²⁶ Rădvan 2022, 262.

De asemenea, se poate observa că orașul ajunsese deja la un nivel de extindere apropiat de cel din perioada modernă. Densitatea cea mai mare era în zona centrală, lângă Uspenia, în timp ce o locuire mai rarefiată se afla în nord și vest. Planul reproduce excelent structura de străzi a orașului. Observăm că se confirmă ipoteza emisă de Eugenia Greceanu privind evoluția urbană a orașului, având drept axe drumul Dorohoiului/ Hotinului, cel al Săvenilor, respectiv drumul Ștefăneștilor/ Iașilor.

În total, în document sunt evidențiate 16 lăcașuri de cult, toate creștine. Multe dintre aceste biserici au fost construite sau renovate după 1800. Planul include și informații despre alte elemente din structura urbană a orașului, cum ar fi fântânile, podurile și podețele. De asemenea, oferă informații despre clădirile cu funcții economice, cum ar fi farmaciile, magazinele, poșta, cărămidăriile și distilerile. Sunt indicate și drumurile care ies din oraș și permit călătoria către alte orașe și sate.

În concluzie, planul din 1830 este o sursă valoroasă pentru cunoașterea orașului Botoșani înainte de modernizare. Acesta oferă informații despre structura urbană, clădiri, străzi, piețe și alte elemente ale orașului.

În plin proces de modernizare a orașului în anul 1857, germanul Rudolf von Kugler (1824-891), a întocmit un plan al Pieței Târgului²⁷. Rudolf Cugler (Rudolf von Kugler) a fost un arhitect austriac născut la Siret și stabilit în Botoșani după 1850. Existența Kuglerilor în Botoșani este semnalată și de Nicolae Iorga în memoriile sale, istoricul botoșănean pomenind de „casa cu podoabe de fier colorat a Kuglerilor”²⁸. Rudolf Kugler se trage dintr-o familie nobilă austriacă, de mari arhitecți²⁹.

Planul Kugler ne oferă anumite informații despre regimul de proprietate și structura urbană a orașului Botoșani la mijlocul secolului al XIX-lea. Rudolf Kugler a fost numit în 1857 de către autoritățile locale arhitect șef al județului Botoșani. În această calitate, a întocmit în 1857 planul „Pieței 1907” a urbei (cunoscută pe vremuri ca „Piața Târgului”, actualmente piața din „centrul vechi” al Botoșanilor); planul se păstrează și în zilele noastre și se găsește la Arhivele Statului din Botoșani.

În această Piață a Târgului, conform planului lui Kugler, sunt consemnate pe întreaga latură nordică 21 de dughene ce aparțineau lui Teodor Pisoschi, însă pe lângă acestea, mai existau multe case ce aparțineau coloniei germane pripășite prin Botoșani. Pe același plan mai putem vedea și Ulița boierească, actuala stradă Transilvania.

În 1884, la inițiativa primarului de atunci Gheorghe Hasnaș, se realizează sistematizarea actualei zone numită „Piața Centrală”. Ca urmare a acesteia, a fost

²⁷ Greceanu 2009, 59.

²⁸ Casa s-ar fi aflat pe lângă Biserica Vovidenia (Iorga 1934, 31).

²⁹ Aproximativ în aceeași perioadă, la Iași era numit arhitect șef al orașului Karl von Kugler, și el devenit cetățean român cu numele de Carol Cugler.

demolată mulțimea de dughene existente la acea vreme pe spațiul pieței de astăzi și s-au construit, în 1910, cele două hale de carne și de pește³⁰.

În 1878, același primar Hasnaș, l-a însărcinat pe arhitect cu găsirea locurilor în care ar urma să se amenajeze viitoarele cimitire ale orașului. Pentru acestea el a propus trei amplasamente: lângă Cimitirul evreiesc, la bariera Iașului; pe locul unde se afla toloaca târgului pe care se țineau iarmaroacele anuale din septembrie, lângă bariera Sulița; în fine, lângă șoseaua „ducătoare” la Mihăileni³¹.

O altă încercare de realizare a unei hărți a orașului semnalată atât de Nicolae Stoicescu cât și de Eugenia Greceanu, și confirmată de istoricul Laurențiu Rădvan s-a concretizat în planul care delimita hotarele islazului și nota poziția celor 18 biserici din oraș, întocmit de inginerul Ludovic Udrișchi în anul 1869, plan care se găsește la Arhivele din Iași³².

Din anul 1872, Ștefan Emilian (1819-1899) realizează un plan topografic al orașului după ce fusese contractat de primărie în anul 1868, care însă nu a fost finalizat datorită unui litigiu cu autoritățile³³.

Ștefan Emilian, a fost profesor, matematician, arhitect și animator cultural. Ca arhitect și inginer, Ștefan Emilian a elaborat planul Capelei Sf. Gheorghe din Cimitirul Eternitatea din Iași și planurile Institutului militar și cazarmii din Sibiu. De asemenea, a contribuit la construirea mai multor clădiri importante, precum vechea fabrică de hârtie din Zărnești, Institutul de anatomie din Iași, Biserica Lipovenească din Iași, Biserica din comuna Bosia și mai multe clădiri particulare. Împreună cu arhitectul austriac Joseph Heft a conceput planul Teatrului Național din București. Ștefan Emilian a proiectat clădirea liceului Andrei Țaguna care este un exemplu de „clasicism după clasicism”, cu fațade ordonate cu pilaștri corintici colosali necanelati, amintind de barocul târziu clasicist din Transilvania. Stilul său arhitectural este caracterizat printr-o combinație de elemente clasice și baroce. Prin activitatea sa, el a parcurs toate momentele clasicismului în arhitectură, de la primele asimilări la „clasicismul după clasicism”, din preajma lui 1900. Ștefan Emilian a fost un arhitect important al secolului al XIX-lea, contribuind la dezvoltarea arhitecturii românești. Lucrările sale au o valoare istorică și artistică semnificativă, fiind considerat unul dintre cei mai importanți arhitecți români, alături de Alexandru Orăscu.

Planul topografic al orașului Botoșani a fost realizat de Ștefan Emilian în colaborare cu profesorul M. Țoni și cu inginerul Gh. Duca. Acesta este o ridicare topografică detaliată a orașului la o scară de 1:1000 și s-a păstrat sub forma a 12 planșe.

³⁰ Greceanu 2009, 44-50 și 59-60.

³¹ Ciubotaru 2007, 292.

³² Rădvan 2022, 259.

³³ *Planul topografic al urbei Botosiani redicatu prin inginerul hotarnicu Ștefan Emilian. 1872, scara 1:1000, în Arhivele Statului Botoșani, Colecția de planuri, hărți, schițe, inventar 125 (Figura 2).*

Planul este însoțit de vignete ale clădirilor principale din oraș (clădiri publice, biserici, case). Prin compararea acestui plan cu cel din 1962, se poate observa că refacerile de după incendiul din 1887 au afectat în principal fațadele și nivelurile superioare ale clădirilor, nu și structura lor de bază. Planul Emilian este util pentru a înțelege evoluția urbanistică a orașului și pentru a identifica clădiri mai vechi care au fost ulterior renovate sau extinse.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, în 1899, este întocmit un nou plan topografic care surprinde întreaga realitate urbanistică și edilitară a Botoșaniului în urma ultimelor transformări. Prin acest plan topografic aprobat de Ministerul de Interne cu officia nr. 23904, din 20 octombrie 1899, era realizat și un nomenclator stradal care consacra și numele principalelor străzi³⁴. De asemenea, erau menționate și subdiviziunile administrative: orașul era împărțit în 4 despărțiri: despărțirea I în partea de nord-vest a orașului; a II-a în partea de sud-vest; a III-a în partea de sud-est și a IV-a în partea de nord-est. Fiecare din aceste despărțiri erau împărțite în mai multe mahalale și străzi³⁵.

Deși existența unor pietre funerare (1540) indică prezența unor evrei încă din secolul al XVI-lea, așezările evreiești încep să se dezvolte un secol mai târziu. Cum orașul trăia de pe urma mărfurilor tranzacționate – găzduind unul dintre cele mai vechi și mai vestite iarmaroace din Moldova – era de așteptat ca locuitorii săi să se fi preocupat serios de construcțiile utile vieții economice. Primele instituții comunitare încep să apară în secolul al XVIII-lea, atunci când este menționată funcționarea unei Chevra Kadisha. Primul spital se înființează în 1817, ca adăpost pentru cei lipsiți de mijloace sau cu probleme psihice. În cadrul comunității majoritar ortodoxe, activitățile sociale și filantropice aveau susținere permanentă, începând cu secolul al XIX-lea creându-se instituții de profil, precum Izvorul Vieții (pentru copii) sau Lumina Vieții (sanatoriu pentru bătrâni), cantine pentru elevi, pentru săraci sau pentru muncitori. La 1832, se pare că în oraș funcționau 10 sinagogi. La finalul secolului al XIX-lea sunt menționate și societățile Ostașul (pentru soldații evrei și familiile lor), Zwas (pentru meșteșugari). De altfel, se pare că mai toate sinagogile existente în Botoșani, în prima parte a secolului al XX-lea („4 mari și 68 mici”), dădeau orașului „o notă aparte, prin arhitectura lor de inspirație neogotică, dar având unele trăsături locale”³⁶. Deși nu putem demonstra documentar formarea unor adevărate ansambluri sinagogale – formate din mai multe clădiri, un spațiu în aer liber, eventual școli, baia rituală și altele, așa cum era cazul în București, de exemplu – presupunem că și sinagogile din Botoșani au oferit un suport constant pentru variatele dimensiuni ale existenței comunitare: religioasă, culturală,

³⁴ *Planul topografic a orașului Botoșani cu numirile noi a străzilor. Aprobate de Ministerul de Interne cu officia nr. 23904 din 20 octombrie 1899, scara 1:6000*, în Arhivele Statului Botoșani, Colecția de planuri, hărți, schițe, inventar 515 (Figura 3, Anexa 1. Lista străzilor) (în continuare se va cita *Planul 1899*).

³⁵ *Planul 1899*.

³⁶ Petrescu 1969, 297.

socială³⁷. Cel puțin o baie rituală a existat, fără îndoială, chiar de la începuturile comunității – ceea ce a dat și numele unei străzi, „a Feredeielor”, din „Calicime” – construită, foarte probabil, din lemn³⁸. În general, în târgurile moldovenești, astfel de instituții erau frecventate de întreaga populație, lipsind alte locuri destinate acestor activități³⁹. „Baia mare” a evreilor din Țigănime a fost, într-adevăr, un loc de întâlnire și pentru locuitorii creștini, „căci o baie comunală nu a existat” în oraș⁴⁰. Clădirea acesteia, de pe Strada Transilvaniei – construită, se pare, pe la 1850⁴¹ – se afla lângă Hală, dar a fost dărâmată în 1985⁴².

Tradițional, casa de rugăciuni este asociată cu inițierea copiilor și a tinerilor în studiul textelor sacre; practic, fiecare sinagogă (având bibliotecă proprie) era o potențială școală, astfel încât ridicarea unor construcții separate pentru învățatură nu a fost o prioritate. Mai ales în cazul micilor învățăcei, studiul se desfășura fie acasă la învățător (melamdim), fie pe la casele solicitanților, prin urmare, identificarea tuturor școlilor evreiești care au funcționat de-a lungul timpului în târg nu este tocmai facilă⁴³.

Fără îndoială, istoria comunității evreiești din Botoșani s-a scris, timp de câteva secole, în mai multe locuri din oraș. Cartierele comerciale erau, de altfel, atent reglementate de autorități, care supravegheau dispoziția și amenajarea „dughenilor”. La început de secol XIX, ele erau „construite din bârne și vâlătuci, fiind acoperite cu stuf și șindrilă” și aveau streșini largi – care protejau oarecum de intemperii nu doar mărfurile, dar și cumpărătorii – dând străzilor aspectul unor „vaste bazare” orientale⁴⁴.

În timp, arhitectura comercială s-a dezvoltat în funcție de posibilitățile materiale și de prestigiul proprietarilor. „Locul dughenilor cu mici platforme dinainte pentru vânzarea mărfii și cu streșini largi” (care se mai puteau vedea în Botoșani la sfârșitul anilor '60) a fost luat, pe la mijlocul veacului al XIX-lea, de „prăvălii mai mari, de zid, având fațade ce copiau detaliile clasicizante ale edificiilor de pe strada principală, cu arcade false și pilaștri angajați. Fiecare prăvălie avea o fațadă îngustă de trei-patru metri, în care abia încăpeau o ușă și două ferestre, dar se dezvolta în adâncime, întrucât în spatele prăvăliei sau atelierului era locuința micului negustor sau a meseriașului”; unele „aveau deasupra parterului un soi de «mezanin» alcătuit din odăițe mici, scunde, băgate sub acoperiș [...] cu ferestre mici”⁴⁵. Cartiere întregi reluaș același tipar al caselor-

³⁷ Streja, Schwarz 2015, 20.

³⁸ Leibovici-Laiș 2005, 251, 252.

³⁹ Dieaconu 2009, 260.

⁴⁰ Leibovici-Laiș 2005, 252.

⁴¹ Greceanu 2009, 110.

⁴² Leibovici-Laiș 2005, 96.

⁴³ Leibovici-Laiș 2005, 213-215.

⁴⁴ Leibovici-Laiș 2005, 296.

⁴⁵ Leibovici-Laiș 2005, 297.

prăvălii lipite una de alta, cu intrarea directă într-un spațiu comercial restrâns, din care se trecea în odăile unde trăia familia respectivului întreprinzător. Strada Transilvaniei, de pildă – numită, popular, „între cafenele” – a rămas o mostră tipică a vechiului târg, populat de modești comercianți și artizani. Dar și pe Strada Marchian, pe Calea Națională, pe Strada Victoriei (Blănari) sau pe Strada Miorița se puteau întâlni astfel de amenajări. Având aproape întotdeauna un singur nivel, dispuse în șir continuu, erau unificate prin decorația similară a fațadelor (dominată de arcadele ferestrelor și ușilor)⁴⁶. Multe au fost însă demolate în anii '80.

La începutul secolului al XX-lea, numeroși evrei erau implicați în activitățile industriale, meșteșugărești și comerciale desfășurate, fiind prezenți inclusiv în profesiile liberale. Evreii s-au așezat în zona Centrului Vechi, care în timp a devenit un veritabil centru comercial. Aici s-au deschis croitorii, blănării, cizmării sau magazine. După ce le-a fost recunoscută cetățenia, evreii au devenit principalii bancheri, negustori și industriași ai orașului. În consecință, comunitatea evreiască din Botoșani a avut un rol important la îmbogățirea valorilor arhitecturale ale orașului.

Marele vad comercial a beneficiat de construcții impozante, care au făcut din centrul istoric al orașului o zonă „renumită pentru valoarea sa arhitecturală”⁴⁷. Ea cuprindea piața cea mai frecventată a Botoșaniului (numită, de-a lungul timpului, „Piața târgului”, „Piața Mare”, „Piața Carol”, „Piața 1907” sau „1 decembrie 1918”), cu o porțiune din drumul principal (Strada Mare, Calea Națională, Strada „1 decembrie 1918”). Practic, orașul a evoluat de-a lungul secolului al XIX-lea, de la tipul de târg concentrat asupra arterelor principale de tranzit, spre cel care are drept centru de greutate piața, locul efectiv al tranzacțiilor, spre care se îndreaptă, predominant, rețeaua de străzi⁴⁸. De altfel, cam peste tot în țară, „etapa hotărâtoare pentru cristalizarea unor ansambluri centrale mai mult sau mai puțin încheiate o constituie sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea”, iar „pe străzile comerciale, locul caselor de lemn, dispuse liber, cu terenuri mari în jurul lor, a fost luat de clădiri de zid așezate în regim închis”⁴⁹. Pe o structură medievală de beciuri boltite, zona centrală avea două tipuri de clădiri: dughene de parter sau cu parter și etaj destinat, în general, locuinței. Unele detalii de arhitectură sugerează că multe etajări datează de la mijlocul secolului al XIX-lea⁵⁰.

După marele incendiu din iunie 1887 – care a devastat aproape opt sute de case, în majoritate evreiești, ca și unele clădiri de cult – centrul orașului a fost refăcut⁵¹. Faptul

⁴⁶ Greceanu 2009, 86.

⁴⁷ Greceanu 2009, 89.

⁴⁸ Curinschi 1967, 32.

⁴⁹ Curinschi 1967, 34.

⁵⁰ Tufescu 1938, 499.

⁵¹ Leibovici-Laiș 2005, 202.

s-a datorat și modului în care sinistrații din Botoșani au fost imediat ajutați de alte comunități evreiești, din țară sau din străinătate⁵². Strada Calea Națională era o arteră de primă importanță pentru evoluția Botoșaniului. Se poate afirma chiar că acest vechi drum comercial este cu mult anterior orașului și a contribuit la formarea sa la intersecția cu alte drumuri comerciale ale Moldovei.

Din studiul planului topografic al orașului Botoșani din 1899 reiese că la aproape 400 de ani după constituirea Târgului Botoșaniului de-a lungul drumului negustoresc, în secolul XIX, drumul comercial ce pornea de la Cazarma Călărașilor spre nord-vest către teatru, i se confirma, așa cum reiese din planul topografic, denumirea de „Calea Națională”⁵³. Începea din bariera dinspre Dorohoi, străbătea orașul pe dinaintea pieței Carol, mergea până la capul străzii Vânătorilor în poarta hotelului Mutu, apoi trecea pe dinaintea Teatrului până la hală, apoi pe dinaintea bisericii Sf. Gheorghe, până în centrul străzii Sfinții Voievozi, după aceea cobora la vale la podul de piatră până la capul străzii Liceului și, în fine, se îndrepta spre bariera Iașului, până la barieră⁵⁴.

Strada, al cărui amplasament va glisa odată cu dezvoltarea viitorului oraș, prezenta la vremea întocmirii hărții topografice un traseu neliniar, discontinuu, ce includea de la nord-vest spre sud importante centre socio-culturale și economice (Cazarma Călărașilor, Biserica Sf. Ilie, Banca Națională, Piața Carol I, teatrul, Biserica Sf. Gheorghe, Spitalul comunal și Cimitirul Evreiesc)⁵⁵. Importanța acestei artere se poate observa și din faptul că strada Calea Națională apare clar ca cea mai dens construită dintre toate străzile care au definit de la origini structura orașului – mult mai dens construită, spre liniamentul nordic, decât spre cel sudic. De altfel, Calea Națională, care avea un caracter preponderent rezidențial – fiind mărginită local de proprietăți boierești – se va transforma, în timp, într-o importantă arteră comercială, animată cu prăvălii, cârciumi și hanuri. Cea de a doua arteră importantă, Bulevardul, nu va diminua importanța Căii Naționale, care va continua să se dezvolte și va rămâne o arteră intens circulată. Planurile cadastrale și hărțile topografice întocmite ulterior atestă un continuu proces de densificare și înlocuire a fondului construit pe Calea Națională, materializat printr-o intensă activitate constructivă de-a lungul ambelor aliniamente. De asemenea, planurile istorice consemnează evoluția tramei stradale din jurul Căii Naționale de la neregularitatea organică a orașului medieval, cu străzi sinuoase, maidane și parcele nealiniat spre o structură din ce în ce mai ordonată, chiar dacă păstrează în cea mai mare parte străzile preexistente. Pe lângă intervențiile urbanistice de mare anvergură, precum trasarea altor străzi cu o semnificativă importanță actuală, trama stradală este

⁵² Leibovici-Laiș 2005, 202-203.

⁵³ Planul 1899.

⁵⁴ Planul 1899.

⁵⁵ Planul 1899.

regularizată treptat prin rectificarea traseelor, alinierea limitelor frontale ale parcelelor și practicarea unor străpungeri necesare pentru a lega diferite tronsoane de circulație stradală. Tipul general de plan este cel în formă de „L”, cu latura scurtă a spațiilor comerciale așezată spre centru, fără existența unui acces în curte; iar legătura se face fie prin traversarea dughenei, fie prin ulița secundară, paralelă cu vadul, în curte. Atât clădirile pe parter, cât și cele cu etaj prezintă arhitectura cu cerdace, balcoane de lemn și geamlăcuri specifică zonelor de târg remarcabilă prin variația și fantezia rezolvării detaliilor, în cadrul unor scheme funcționale constante. Fațadele spre stradă, cu rolul de a atrage interesul cumpărătorilor și menite să exprime rangul social al meșteșugarului sau negustorului, părăsesc formulele tradiționale și reflectă toate curente de inspirație occidentală care au fost adoptate de urbea moldovenească⁵⁶.

Pe structura complexă a beciurilor boltite, cu începuturi databile încă în veacurile XV-XVI, predomină două tipuri de clădiri: dughenele pe parter și cele cu parter și etaj, acest din urmă nivel fiind aproape fără excepție destinat locuinței. Documentele arată că ambele tipuri existau realizate în zidărie, cel mai târziu în 1820, printre construcțiile cu schelet de lemn apărând și „dughene de piatră”. Detaliile de arhitectură și anii consemnați pe tencuială sau pe grilajele balcoanelor dovedesc că foarte multe etajări au fost efectuate în perioada 1850-1860, fapt care infirmă, încă odată, ipoteza refacerii integrale a centrului după marele incendiu din 1887. Până la o cercetare mai amănunțită, putem, momentan, să constatăm că o mare parte din structurile de zidărie ridicate peste pivnițe datează din prima jumătate a veacului al XIX-lea.

Rezumând, arhitectura centrului comercial al orașului Botoșani respectă modelul pivnițelor boltite pe două nivele, care au avut destinație de magazie, timp de sute de ani pentru mărfurile negustorilor, constituind concomitent și locul de refugiu al populației în timpul numeroaselor năvăliri ce s-au abătut peste Moldova. În cazul orașului Botoșani, această dublă funcție este vădită de existența legăturilor transversale, la nivelul de sus, între pivnițele parcelelor dispuse perpendicular pe axul străzii, precum și de rețeaua inferioară ce se dezvoltă sub piețe și străzi.

În concluzie evoluția urbanistică și arhitecturală a orașului Botoșani a fost surprinsă în planurile topografice întocmite începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea prin planul Froon. În prima jumătate a secolului al XIX-lea prin întocmirea Planului Kuznețov în timpul ocupației ruse a fost realizat un plan topografic care prezenta orașul Botoșani înainte de procesul de modernizare. Prin planurile întocmite de Kugler și Ștefan Emilian au fost surprinse evoluțiile din perioada de modernizare, iar prin Planul Topografic din anul 1899 avem imaginea completă a orașului Botoșani la sfârșitul secolului al XIX. De o mare însemnătate pentru cunoașterea valorilor arhitecturale și

⁵⁶ Greceanu 2009, 71-72.

pentru înțelegerea evoluției urbanistice este contribuția Eugeniei Greceanu care prin studiul său realizat despre ansamblul urban medieval Botoșani a reușit să ofere a imagine aproape completă în limitele cercetării științifice ale epocii despre orașul Botoșani în perioada modernizării.

CONSIDERATIONS ON THE ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING OF THE CITY OF
BOTOSANI IN THE 19TH CENTURY
(ABSTRACT)

The article explores the architectural and urban development of the city of Botoșani throughout the 19th century, emphasizing its role as an important commercial center in Moldova. The changes in the social and ethnic structure of the city, reflected in its architecture, are analyzed. Initially, the city was dominated by Romanian merchants and craftsmen, alongside a thriving Armenian community. With the expansion of trade and Jewish immigration, the city experienced a diversification of guilds and a change in social dynamics. The article details the urban development of Botoșani, from the medieval fair to the modern city, highlighting the economic impact of the railways on the urban structure. The author emphasizes the importance of studying topographic plans for understanding the evolution of the city. In addition, the article highlights the significant contribution of the Jewish community to the economic and cultural development of Botoșani, as well as to the city's architecture, especially after the great fire of 1887. In conclusion, the article provides a detailed insight into how economic, social factors and ethnic groups shaped the architectural and urban landscape of Botoșani in the 19th century.

List of figures:

- Fig. 1. The market square (Piața 1918) in 1857 – plan executed by Rudolf von Kugler (according to Greceanu 2009).
- Fig. 2. The plan of the old fair in 1872, according to the plan of the engineer Ștefan Emilian (according to Greceanu 2009).
- Fig. 3. The topographical plan of the city of Botoșani with the new names of the streets approved by the Ministry of the Interior with office no. 23904 of October 20, 1899, Botoșani State Archives, Collection of plans, maps, sketches, inventory 515.

Bibliografie

- Chirica, Șadurschi 1977, V. Chirica, P. Șadurschi, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, București, partea a II-a, 1977.

- Ciubotaru 2007, Șt. Ciubotaru, *Monografia orașului Botoșani*, Editura Axa, Botoșani, 1997.
- Crudu 1932, T. Crudu (editor), *Botoșanii în 1932. Schiță monografică*, Tipografia Saidman, Botoșani, 1932.
- Curinschi 1967, Gh. Curinschi, *Centrele istorice ale orașelor*, Editura Tehnică, București, 1967.
- Dieaconu 2009, D. Dieaconu, *Evreii din Moldova de Nord, de la primele așezări până în anul 1938. Cu privire specială asupra județului Neamț*, Editura Cetatea Doamnei/ Editura Universitară, Piatra- Neamț/ București, 2009.
- Gorovei 1926, A. Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, Institutul de arte grafice „M. Saidman”, Fălticeni, 1926.
- Greceanu 2009, E. Greceanu, *Ansamblul urban medieval Botoșani. Botoșanii care s-au dus*, ed. a II-a, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2009.
- Iacob 2023, D. D. Iacob, *Orașul Botoșani în surse cartografice austriece din secolul al XVIII-lea*, în: *Historia Urbana*, 31, 2023, 241-290.
- Iorga 1934, N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, Editura N. Stroilă, București, 1934.
- Laiș 2005, Ș. Leibovici-Laiș, *Evreimea botoșăneană. Mini-monografie*, Editura Comitetului pentru activitate culturală iudaică al evreilor originari din România, Tel-Aviv, 2005.
- Negruți 1997, E. Negruți, *Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova 1800-1859*, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, Iași, 1997.
- Petrescu 1969, P. Petrescu, *Arhitectura civilă a Botoșanilor*, în: SCIA, Seria artă plastică, 16/2, 1969, 283-297.
- Popescu 2014, T. Popescu, *Proiectul feroviar românesc (1842-1916)*, Editura Simetria, București, 2014.
- Rădvan 2022, L. Rădvan, *Planul orașului Botoșani din 1830*, în: *Historia Urbana*, 30, 2022, 255-277.
- Repertoriul 2020, Direcția Județeană pentru cultură Botoșani, *Repertoriul Monumentelor istorice din județul Botoșani*, Demiurg, Iași, 2020.
- Straja, Schwarz 2015, A. Streja, L. Schwarz, *Sinagoga în România*, ed. a II, Editura Hasefer, București, 2015.
- Șovan 2013, L. O. Șovan, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, Editura PIM Iași, 2013.
- Tufescu 1938, V. Tufescu, *Un oraș în declin: Botoșanii*, în: *Sociologie Românească*, III, nr. 10-12, octombrie-decembrie 1938, Institutul Social Român – Secția sociologică, Fundația regală culturală „Principele Carol”.

Anexa 1.**Lista străzilor în anul 1895 conform Planului Topografic
al orașului Botoșani**

Nr. crt.	Denumirea străzii	Cvartal	Observații
1	Agafon	I	Începe de la Bulevard, de la casa Mișoloaie și merge până la bariera Agafon.
2	Asaki	I	Începe din strada Marchian, casa nr. 32 până la Strada Horia, casa nr. 14 .
3	Armoniei	II	Începe din strada Bârgăoanu, casa nr. 14 trece prin fața șanțului Doamnei dinspre cimitirul evreiesc și merge până divale în strada Miron Costin casa nr. 10 a lui Th. Fântânariu.
4	Abatorul vechiu	II	Începe din Calea Națională, la Podul de Piatră, casa nr. 227 și până la șanțul Comunei spre Răsărit.
5	Armeană	II	Începe din Calea Națională, casa nr.184 și până la strada Moțoc, casa nr. 34.
6	Alexandru cel Bun	II	Începe din capătul stradei Sf. Ilie, casa nr. 133 și până în dosul Primăriei la fântână.
7	Adrian I	II	Începe din strada Motoc, casa nr. 30 și până în strada Hârtoapelor, casa nr. 3.
8	Aprodul Arbore	IV	Începe din strada Ștefan cel Mare, casa nr. 12.
9	Aprodul Purice	IV	Începe din Calea Națională, casa nr. 19 și până la poarta gărei.
10	Arcașilor	IV	Începe în strada Ștefan cel Mare, casa nr. 12.
11	Bulevardul	I și II	Începe din Calea Națională, de la bariera Dorohoiu și merge până în strada Cimitirului evreiesc.
12	Belvedere	I	Începe din strada Mavroeni, casa nr. 11 a doctorului Artur Hynek, și merge până în bulevard, la casa nr. 48. lângă grădina Belvedere.
13	Boyan	I	Începe din strada Bulevardul, casa nr. 60 și merge până în strada Kogălniceanu, casa nr. 18.
14	Bașotă	I	Pe dinaintea Primăriei.
15	Bârgovanu	II	Începe din strada Liceului, casa nr. 17 și până în strada Grigore Ghica, lângă Ioan Gh. Ionescu.
16	Bolintineanu	II	Începe din Calea Națională, casa nr. 216 și prin dosul caselor Gh. Manoliu, până în Calea Națională, casa nr. 323.
17	Baciului	II	Începe din strada Tunari, casa nr. 8 și până în strada Creangă, la casa nr. 16.
18	Bănuț	II	Începe din strada Moțoc, casa nr. 26, la vale și până la strada Hârtoapelor, casa nr. 31.
19	Brăteanu Ioan	III	Începe din piața Ferdinand, casa nr. 66 și se termină în strada Vânătorilor, casa nr. 55.
20	Bujor	III	Începe din strada Petrino, casa nr. 91, până în strada Brăteanu I, casa nr. 63.
21	Bariera-Veche Dorohoi	IV	Începe din Calea Națională, casa Bariera Veche nr. 31 și merge până la Havuzul Morei.

22	Biserica lipovenească	IV	Începe din strada Feredeilor, casa nr. 12 până în dosul gradinei Lipschi, Biserica Lipovenească.
23	Buciumului	III	Începe din strada Crinilor, casa nr. 3 până în pârâul de dinaintea bisericii.
24	Calea Națională	I II III IV	Începe din bariera dinspre Dorohoi, străbate orașul pe dinaintea pieței Carol, merge până la capul străzii Vânătorilor în poarta hotelului Mutu, apoi trece pe dinaintea Teatrului până la hală, apoi pe dinaintea bisericii Sf. Gheorghe până în centrul străzii S-ții Voievozi, după aceea pleacă la vale la podul de piatră până la capul străzii Liceului și în fine se îndreaptă spre bariera lașului, până la barieră.
25	Călugărenii	III IV	Începe din strada Grivița, casa nr. 41 și se termină în strada Vânătorilor, casa nr. 31.
26	Călărașilor	I	Începe din Calea Națională casa nr. 23 merge până la bariera Baisă.
27	Cerbului	I	Începe din piața Carol, casa Ghiță Cer și până în strada M. Kogălniceanu, casa Jienesei.
28	Crișan	I	Începe din strada Cerbului, casa nr. 5 până în strada Muzicanților, casa nr. 3.
29	Cuza-Vodă	I	Începe din Calea Națională, Podul de Piatră și până în strada Liceului din fața Liceului.
30	Catargiu Lascar		Începe din Calea Națională, Podul Piatră până în strada Marchian dreptul Primăriei.
31	Kogălniceanu Mihai	I	Începe din strada Cuza-vodă nr. 10 până în strada Gafton, casa nr. 32.
32	Cimitirul evreiesc	II	Începe din Bulevard în Calea Națională fosta casă a D-nei Sulția Hănțescu.
33	Cerdacu-Roșu	II	Începe din strada Liceului, casa nr. 41 și până în strada Armoniei, casa nr. 28.
34	Codrului	II	Începe din Calea Națională, casa nr. 335 și la vale, până la Abatorul Vechi.
35	Creangă	II	Începe din capătul străzii Lahovari, casa nr. 6, la deal până la șanțul comunei, de unde merge până în strada Vulturului, casa nr. 10.
36	Conta	II	Începe din strada Creangă, nr. 24 și până în strada Baciului nr. 9.
37	Carmen Sylva	II	Începe din strada S-tul Nicolae, casa nr. 11 și până în strada Armeană, casa nr. 34.
38	Ciobanului	III	Începe din strada Traian, casa nr. 8 și până în strada Traian nr. 31.
39	Cornului	III	Începe din strada Valter Mărăcineanu, casa nr. 4 până în strada Roșiorilor nr. 65.
40	Crinilor	III	Începe din strada Peneș Curcanul, casa nr. 50 și în strada Brăteanu Ioan.
41	Cernavodă	III	Începe în strada Crinilor, casa nr. 13 și până în Berăria Bercovici, din jos.
42	Cimpoiul	IV	Începe din strada Buciumului, casa nr. 9 până în strada Lipschi casa nr. 13.

43	Crângului	IV	Începe din strada Elisabeta, casa nr. (indescifrabil) și până în piața Ferdinand.
44	Cristovergi	IV	Începe din strada Elisabeta, casa nr. 53 și până în strada Călugăreni, casa nr. 20.
45	Donici Alexandru	III- IV	Începe din Piața Ferdinand, casele nr. 11 la vale prin capătul străzii Zimbrului, casa nr. 68.
46	Dragoș-Vodă	II	Începe din Calea Națională, în Birjeria Marc, casa nr. 168 și până în strada Vânătorilor, casa nr. 40.
47	Drumul Tătarului	III	Începe din strada Plopiilor, pe lângă șanțul Comunei dinspre Nord, casa nr. 1 și până în strada Vânătorilor, casa nr. 83.
48	Doboșerilor	IV	Începe din strada Ștefan cel Mare, casa nr. 22 și continuă până în bariera Popăuți.
49	Dubălarilor	IV	Începe în Calea Națională, casa nr. 79 până în imaș la nord.
50	Dialul Borșului	IV	Începe din strada 10 mai, casa nr.12 până la șanțul Dialul Borșului.
51	Dialul Borșului (stradelă)	IV	Începe din strada Dialul Borșului, casa nr. 16, până în strada Dubălarilor nr. 17.
52	Rochia	IV	Începe în strada Sf. Ilie, casa nr. 13, din dosul bisericii Sf. Ilie până în strada Harbuzului, casa nr. 3.
53	Dumbrava Roșă	IV	Începe din strada Fulgerului, casa nr. 29 și se întoarce în cârlig, până în piața Ferdinand.
54	Decebal	IV	Începe în strada Grivița, casa nr. 1 și până în strada Fulgerului, casa nr. 23.
55	Dreptății	IV	Începe în strada Griviței, casa nr. 17 și până în strada Fulgerului, casa nr. 33.
56	Eminescu (stradă)	II	Începe în Piața Carol, casa nr. 17 și se termină în strada Lahovari, casa nr. 19.
57	Eminescu (stradelă)	I	Începe din strada Belvedere, casa erezilor Th. Matasariu și merge pe din dosul caselor A. St. Georges, până la statuia lui Eminescu.
58	Elisabeta	III, IV	Începe din strada Sf. Ilie, casa nr. 51 și se termină tot în strada Sf. Ilie, cimitirul vechi evreiesc.
59	Eternității	III	Începe de la Bariera Suliței la Cimitirul Eternitate.
60	Extremității	IV	Începe din strada Miculescu, casa nr. 32, pe marginea orașului până în strada Libertății.
61	Florilor	I	Pe din dosul farmaciei Haynal.
62	Furtuna	II	Începe din strada Salcâmilor, casa nr. 29 și până în strada Alexandru cel Bun.
63	Fântâna Alexa	II	Începe din Bulevard în Calea Națională, la casa nr. 248.
64	Fântânelor	III	Începe din strada Traian, casa nr. 10.
65	Fabricelor	IV	Începe din Calea Națională, fața străzii Spitalului, casa nr. 57, la vale până în strada Dubălarilor.
66	Frântă	IV	Începe din strada Havuzului, casa nr. 23, înspre miazăzi și apoi apucă la Lipschii, spre răsărit până în strada Răpelor, în dosul lui Lipschi.

67	Fulgerului	IV	Începe din strada Morei de Foc, casa nr. 5, înspre răsărit până în strada Donici, casa nr. 6.
68	Feredeilor	IV	Începe din strada Griviței, în dosul Sinagogei, casa nr. 31 și până la Lipschi, în dosul străzii Isvoarelor.
69	Gîndu	I	Începe din Calea Națională, casa Sender Briil, pe din dos și până la strada Anastasie Panu, casele Gașpar Grigorasi.
70	Ghica, Grigore	II	Începe din Bulevard, casa Ion Gh. Ionescu nr. 122 și până în strada Armoniei.
71	Grânicerului	II	Începe din strada Lahovari, casa nr. 28 și pe lângă Marcu Sopenariu, până în strada Ion Creangă, casa nr. 1.
72	Gărei	IV	Începe din Calea Națională și până în fața gării, cu magazii cu tot.
73	Gherghel	IV	Începe din strada Dochia, casa nr. 12.
74	Grivița	IV	Începe din strada Sf. Ilie, casa nr. 25 și până în strada Ferdinand.
75	Hasnaș Gheorghe	I	Începe din Bulevard, casa nr. 47 și merge până în Calea Națională, casa nr. 89, a Măicăniței.
76	Horia	I	Începe din strada Cerbului, casa nr. 40 până în strada Marchian, casa nr. 18.
77	Hârtoapelor	II	Începe din strada Sf. Nicolai, casa nr. 78, la vale spre abatorul vechi și până în strada Abatorul Vechiu, casa nr. 71.
78	Homarilor '	III	Începe din strada Pârâului, casa nr. 7 și tot până în strada Pârâului, casa nr. 6.
79	Humăriei	III	Începe din strada Petrino și strada Vânătorilor, casa nr. 5 și până în strada Drumul Tătarilor, casa nr. 41.
80	Havusului	IV	Începe din strada Morei de Foc, la vale pe malul pârâului până în havuz.
81	Independenței	I	Începe în strada Marchian nr. 35 și merge până în strada Mavroeni, casa nr. 4.
82	Industriei	I	Începe din strada Anastasie Panu, Hala de găini și până în strada Cerbului în fereceu.
83	Isvoarelor	IV	Începe în strada Dochia, casa nr. 1, înspre nord, la vale, până la podul din dosul lui Lipschi.
84	Liceului	II	Începe din Calea Națională, de pe Pod de Piatră, casa nr. 198, până în strada Vila Boyan.
85	Luna	I	Începe în Calea Națională, punctul bariera veche și merge până în Bulevard la casa C. Ivanovici.
86	Lemnăria Veche	I	Începe din strada Cerbului, casa Toma Gheorghiu Sopenariu și până în strada Sf. Gheorghe, casa Pascal Berariu.
87	Lahovari Gheorghe	II	Începe din fața Teatrului, Calea Națională, casa nr. 235 și până în șanțul comunei, spre bariera Teascului.
88	Luna	III	Începe din strada Petrino, casa nr. 5 și până în strada Cernavodă, casa nr. 15.
89	Libertății	IV	Începe din Calea Națională, casa nr. 85 spre nord până în imașul comunei.

90	Lucrătorilor	IV	Începe din strada Miclescu, casa nr. 15 până în strada Libertății, casa nr. 22.
91	Lipschi	IV	Începe din Piața Ferdinand, casa nr. 8 și până în casa Lipschi nr. 22.
92	Logofatu Tăutu	IV	Începe din strada Ștefan cel Mare, casa nr. 39.
93	Mavroeni	IV	Începe din strada Marchian, casa nr. 26 și se termină în strada Sf. Ilie, casa nr. 50.
94	Marchian	I	Începe din strada Bulevardul, casa Garabet Ciolac nr. 60 și până în piața Carol, casa Sofian nr. 18.
95	Muzicanților	I	Începe din Calea Națională, casa D-tru Ștefanovici și până la Federeu.
96	Miron Costin	II	Începe din strada Vila Boyan, casa nr. 9 și până în strada Armoniei, spre șanțul Comunei.
97	Mitoc	II	Începe din strada Petrino, casa nr. 43 până în strada Alexandru cel Bun nr. 33.
98	Motoc	II	Începe din Calea Națională, casa nr. 353 și până în strada Sf. Neculai, casa nr. 49.
99	Mircea	II	Începe din strada Sf. Neculai, casa nr. 83 și până în strada Lahovari, casa nr. 79.
100	Movila	III	Începe din strada Șerpului, casa nr. [indescifrabil] în strada Ștefăniță Vodă.
101	Militarilor	III	Începe din strada Humăriei, casa nr. 21 și până în strada Humăriei, casa nr. 3.
102	Mihnea	III	Începe din strada Roșiori, casa nr. 39 și pe la berăria Bercovici, până în pârâu.
103	Muncel	III	Începe din piața Ferdinand, casa nr. 55 și până în strada Roșiorilor, casa nr. [indescifrabil].
104	Magazia Gărei	IV	Începe din Calea Națională, casa nr. 1 și până în fața magasii.
105	Mai, 10	IV	Începe din strada Talpalarii, casa nr. 21, spre Nord până în imașul Târgului.
106	Miclescu, Sc. Dimitrie	IV	Începe din Calea Națională, casa nr. 99 înspre Nord până în havuzul Moarei de foc.
107	Moara de foc	IV	Începe din Calea Națională, casa nr. 156 pe dinaintea moarei și spre răsărit până în strada Frântă, casa nr. 1.
108	Mureșanu	IV	Începe din strada Fulgerului, casa nr. 38 și la vale până în strada Feredeelor, casa nr. 66.
109	Mihai Viteazul	IV	Începe din Calea Națională nr. 205 și până în piața Ferdinand.
110	Mărăcineanu	III	Începe din piața Ferdinand, casa Tacsieriu, la vale spre apus până în strada Zimbrului, casa nr. 47.
111	Nucilor	II	Începe din strada Mitoc, casa nr. 1 și până în strada Victoriei, casa nr. 8.
112	Piața Ferdinand	III	Începe din strada Mihail Viteazul și Cristo Verghi și cuprinde toată piața până de vale în stradele Valter Mărăcineanu și Roșiori.
113	Piața Carol	I	Începe din Calea Națională și merge până în strada Unirei.

114	Plevnei	I	Pe din dosul caselor Sumer, până Calea Națională, casa Antonier.
115	Panu-Anastasă	I	Începe din Calea Națională, casa Ivanovici nr. 186 și până în str. Cerbului, casa nr. 54.
116	Primăriei	1	Începe din strada Ghorghe Hasnaș, casa Ion Burchi și până în strada Florilor.
117	Petru Rareș	I	Începe din strada Vila Boyan și până la strada Agafton, casa nr. 11.
118	Poșta Veche	II	Începe din strada Cimitirului evreiesc curbă înapoi în Bulevard, la casa nr. 125.
119	Procovul	II	Începe din strada Liceului, casa nr. 33 până în strada Armoniei.
120	Petru Maior	II	Începe din strada Salcâmlor, casa nr. 7 și până în strada Vulturului.
121	Părăului	III	Începe din strada Roșiorilor, casa nr. 71 până în dosul gradinei Mândășescu.
122	Plopilor	III	Începe din șanțul comunei Drumul laturilor și până în strada Ștefăniță Vodă.
123	Petrino	III	Începe din strada biserica Lipovenească casa nr. 3 și până în strada Vânătorilor casa nr. 50.
124	Popăuți	IV	Începe din Calea Națională, casa nr. 21 până în poarta Aron Abramovici.
125	Pandurilor	IV	Începe din strada Aprodul Arbore, casa nr. 26 și până la marginea Popăuților spre nord la bariera Popăuți.
126	Poporului	IV	Începe în strada Dimitrie Sc. Miclescu casa nr. 3 și se înfundă la casa nr. 2.
127	Palmașilor	IV	Începe în strada Lucrătorilor, casa nr. 1 până în strada Libertății.
128	Peneș Curcanu	III	Începe din strada Uspenia, casa nr. 1, merge pe lângă școala israelită, la vale în dosul hanului Sulitei, până în strada Roșiori, în dosul caselor N. Moscu, la casa nr. 88.
129	Roșiorilor	III, IV	Începe din Calea Națională, alături de Biserica Uspenia de la casa nr. 217 și până în bariera Răchiti.
130	Rosset	I,IV	Începe din Strada Dubălarilor casa nr. 12 și se termină trecând pe lângă Biserica Rosset, în șanțul orașului 1a cimitirul Pacea.
131	Rallet Dimitrie	I	Începe în strada Viilor și merge până în șanțul Comunei .
132	Resboieni	II	Începe din Calea Națională, casa nr. 182 și până în strada Armeană, casa nr. 19.
133	Rondului	II	Din strada Sf. Voievozi, casa nr. 4 și până în strada Armeană, casa nr. 12.
134	Rozelor	III	Începe în strada Națională, casa nr. 243 și lângă Școala nr. 4 de fete până în strada Ion Brăteanu, casa nr. 7.
135	Racului	IV	Începe din strada Elisabeta, casa nr. 51, strada Călugărcni, casa nr. 18.

136	Romano (fost Sfântul Spiridon)	II, III	Începe din Calea Națională, în fața bisericii Sf. Gheorghe, casa nr. 263 și până în strada Crinilor, casa nr. 11.
137	Spital Sf. Spiridon	1	Începe în Calea Națională și merge până în poarta spitalului.
138	Soare		Începe din strada Bulevard, casa nr. 13 și merge până în strada Verde, casa nr. 10.
139	Sf. Dumitru	I	Începe din Marchian la biserica Sf. Dumitru și merge până în strada Vielor, în dosul casei lui Necolae Adam.
140	Sf. Gheorghe	I	Începe din strada Unirei, casa Pascal Berăriu și merge până în Calea Națională.
141	Scaunelor	I	Încep din strada Cerbului nr. 29 și până în strada Sf. Gheorghe, casa nr. 1.
142	S-ții Trei Ierarhi	I	Începe din strada Petru Rareș, casa Vicol și până în strada Kogălniceanu, casa Kiva.
143	Stolerilor	II	Începe din strada Industriei, casa nr. 7 până în strada Muzicanților, casa nr. 12.
144	Sf. Ioan (stradă)	II	Începe din Bulevardul Calea Națională, pe dinaintea Bisericii Sf. Ioan.
145	Sf. Ioan (stradela)	II	Începe din strada Sf. Ioan, pe din dosul Bisericii Sf. Ioan, până în Calea Națională, casa Sigismund Artbergher.
146	Spitalul Israelit	II	Începe din Bulevard, casa nr. 300 și până în poarta Spitalului, strada Brîncoveanu.
147	S-ții Voevozi	II	Începe din Calea Națională, casa nr. 265 și până în strada Lahovari, casa nr. 27.
148	Sf. Neculai	II	Începe din strada S-ții Voievozi, casa nr. 13 și până în bariera Teasc.
149	Salcâmlor	II	Începe din strada Vânătorilor, casa nr. 6 și până în strada Sf. Neculai, casa nr. 18.
150	Smârdan	II	Începe din Calea Națională, casa nr. 39 și pe la Podul Verde până în strada Armeană, casa nr. 29.
151	Ștefăniță Vodă	III	Începe din strada Roșiorilor, fântâna lui Gheorghe Giurcă, casa nr. 118 și până în șanțul comunei, strada Drumul Tătarilor.
152	Șerpelui	III	Începe din strada Plopilor, casa nr. 16 până în strada Ștefăniță Vodă, casa nr. 36.
153	Sălcicelor	III	Începe din strada Drumul Tătarilor, casa nr. 37 și până în poarta viei doctorului C. Aronovici, fostă Haynal.
154	Ștefan cel Mare	IV	Începe din Calea Națională, casa nr. 51, până în ușa Bisericii Popăuți, zidită de Ștefan cel Mare.
155	Stegarilor	IV	Începe din strada Aprodul Arbore.
156	Speranței	IV	Începe din Calea Națională, casa nr. 121 și până în strada Tălpăriei, casa nr. 14.
157	Scurtă	IV	Începe din strada Isoarelor, casa nr. 25 și spre răsărit până în strada Fereidelor.
158	Sf. Ilie	III, IV	Începe din Calea Națională, în fața bisericii Sf. Ilie. casa nr. 164 și până în strada Alexandru cel Bun.

159	Teilor	I	Începe din Calea Națională, casa Iosef Slesingher nr. 112 și pe din dos până iarăș în Calea Națională, casa Antonier.
160	Tunari	II	Începe din strada Creangă, casa nr. 29 și la vale iarăș în strada Creangă, casa nr. 6.
161	Traian	III	Începe în strada Zimbrului, casa nr. 49, la vale și prin mijlocul mahalalei până în strada Roșiorilor.
162	Tălpălarici	IV	Începe din fața Feredeului Filantropia lângă moara de foc, și până în strada Dubălarilor. casa nr. 15.
163	Unirei	I	Începe din strada Marchian, casa Slesingher nr. 39 și merge până în Calea Națională, în fata poștei.
164	N. Filipescu	II	Începe din strada Cerdacul Roș, casa nr. 6 prin strada Procov, până în strada Armoniei, casa nr. 24.
165	Uspenia	III	Începe din strada Sf. Ilie, casa nr. 72 și până în dosul casei Șmelt.
166	Neculai Sofian	II, III	Începe din Calea Națională, hotel Mutu, casa nr. 251 și până în Cazarma Infanteriei.
167	Vila Boyan	LII	Începe din strada Sf. Dumitru, casa 5 a d-lui Cristachi Pilat și merge până la bariera Vila Boyan.
168	Vrăbienilor	I	Începe de la Bulevard, în dreptul pepinierii Statului, nr. 17 și merge până în Calea Națională, la casa nr. 18.
169	Verde	I	Începe din Bulevard, de la casa nr. 32 și se termină în strada Bulevard, casa nr. 12.
170	Viilor	I	Începe din strada Roset, casa nr. 18, din poarta vilei Misiroaiei și merge până în strada Sf. Dimitrie.
171	Emanoil Leonescu	II	Începe din strada Alexandru Lahovari, casa nr. 27 și până în strada Vânătorilor, casa nr. 48.
172	Vasile Lupu	II	Începe din strada Abatorul Vechi, la deal de casa nr. 53, pe lângă Ergiu și până în strada Alexandru Lahovari, casa nr. 32.
173	Vulturului	II	Începe din strada Vânătorilor, casa nr. 73, până în strada Grănicerilor, casa nr. 21, trecând pe lângă stația comunei.
174	Vorona	II	Începe din strada Alexandru Lahovari, casa nr. 56 și până în strada Sf. Nicolae casa nr. 38.
175	Zimbrului	III	Începe din piața Ferdinand și merge la vale, pe lângă Mândășescu, până la bariera Lipschi.
176	Zig-Zag	IV	Începe din strada Havusului, casa nr. 18 la fața stradei Extremitatea, spre răsărit, pană în strada Gherghel, casa nr. [indescifrabil].

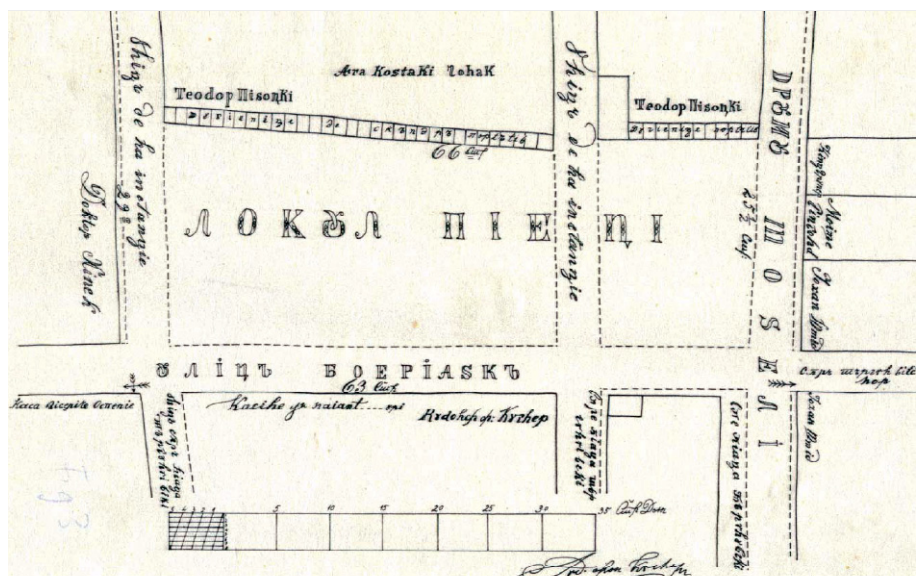

Fig. 1. Piața târgului (Piața 1918) la 1857 – plan executat de Rudolf von Kugler (după Greceanu 2009, fig. 3)

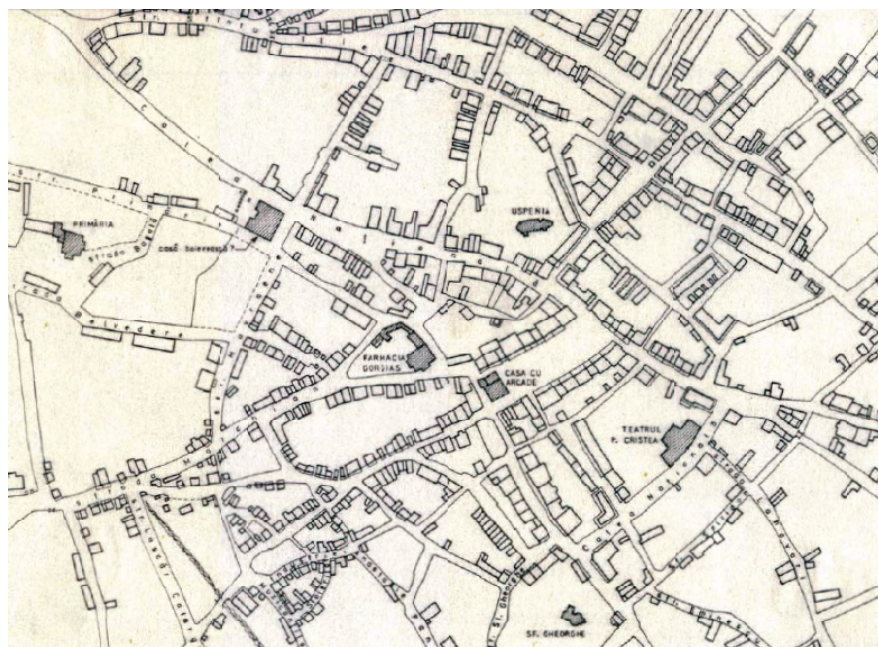

Fig. 2. Planul târgului vechi în 1872, conform cu planul inginerului Ștefan Emilian (după Greceanu 2009, fig. 7)

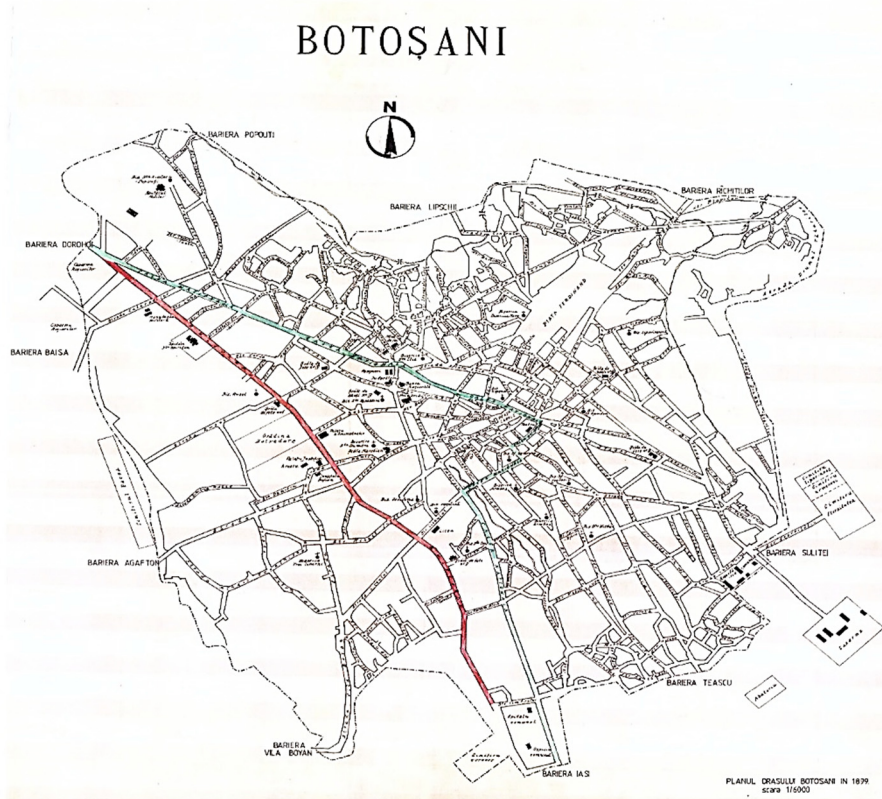

Fig. 3. Planul topografic a orașului Botoșani cu noile denumiri ale străzilor aprobate de Ministerul de Interne cu officia nr. 23904 din 20 octombrie 1899, Arhivele Statului Botoșani, Colecția de planuri, hărți, schițe, inventar 515